

Олександр Романовський

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
завідувач кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами
ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-0602-9395
E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Олена Романовська

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології
Національного фармацевтичного університету; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-4898-2141
E-mail: elena_mail2004@ukr.net

Тетяна Черкашина

психолог, ліцей № 89; Харків, Україна
E-mail: cherktava@gmail.com

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО
ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Анотація: стаття присвячена розгляду такої актуальної проблеми як формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи. У дослідженні було розроблено й обґрунтовано комплекс психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи. Кожна з психолого-педагогічних умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які дозволили створити емоційно забарвлене освітнє середовище. За допомогою експериментальної перевірки була доведена доцільність їхнього впровадження в реальний освітній процес підготовки майбутніх викладачів вищої школи. Аналіз отриманих результатів показав, що рівень емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи підвищився.

Ключові слова: майбутні викладачі вищої школи, психолого-педагогічні умови, емоційний інтелект, тренінг, експеримент.

Olexandr Romanovskiy

doctor of pedagogical sciences, professor (Pedagogy), a corresponding Member of NAPS
Ukraine, the Head of the pedagogy and psychology of social systems management
department by the academician I. Zyazyun, National Technical
University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Olena Romanovska

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of pedagogy and
psychology National University of Pharmacy; Kharkiv, Ukraine
E-mail: elena_mail2004@ukr.net

Tatiana Cherkashina

psychologist, lyceum № 89; Kharkiv, Ukraine
E-mail: cherktava@gmail.com

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF
EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FUTURE TEACHERS
OF HIGHER EDUCATION**

Abstract: the article is devoted to the consideration of such an urgent problem as the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education. In the study, a complex of psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education was developed and substantiated. Each psychological and pedagogical condition was provided with a complex of various forms, methods and teaching aids that made it possible to create an emotionally colored educational environment. With the help of an experimental test, the expediency of their introduction into the real educational process of training future teachers of higher education was proved. Analysis of the results obtained showed that the level of emotional intelligence among future teachers of higher education increased.

Key words: future teachers of higher education, psychological and pedagogical conditions, emotional intelligence, training, experiment.

Александр Романовский, Елена Романовская, Татьяна Черкашина

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛЕКТНОСТИ У БУДУЩЕГО
УЧИТЕЛЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Аннотация: статья посвящена рассмотрению такой актуальной проблемы как формирование эмоционального интеллекта у будущих преподавателей высшей школы. В исследовании был разработан и обоснован комплекс психолого-педагогических условий формирования эмоционального интеллекта в будущих преподавателей высшей школы. Каждое психолого-педагогическое условие было обеспечено комплексом разнообразных форм, методов и средств обучения, которые позволили создать эмоционально окрашенную образовательную среду. С помощью экспериментальной проверки была доказана целесообразность их внедрения в реальный образовательный процесс подготовки будущих преподавателей высшей школы. Анализ полученных результатов показал, что уровень эмоционального интеллекта у будущих преподавателей высшей школы повысился.

Ключевые слова: будущие преподаватели высшей школы, психолого-педагогические условия, эмоциональный интеллект, тренинг, эксперимент.

Alexander Romanovsky, Elena Romanovskaya, Tatiana Cherkashina

An extended abstract of the paper on the subject of:

**“Psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional
intelligence in future teachers of higher education”**

Problem setting. Rapid development learning and to change several areas of
of technologies, trends in the future to lifelong activity; the need to consciously approach the

choice of personal development, as well as the departure from the labor market of previously popular professions and the formation of new ones-against the background of all this is acutely aware that modern man needs a balanced set of cognitive, social and emotional skills.

The practice of pedagogical activity shows that students learn better and learn the material, when the teacher can touch their soul, to evoke positive emotions. Thus, there is a growing need for higher education teachers who are able to provide a quality facilitative function of teaching, primarily through professional stimulation of intellectual and emotional activity of students. In such conditions, one of the most important components of the professional profile of higher education teachers is the presence of well-developed emotional intelligence - a quality that is increasingly the subject of research by humanities professionals: philosophers, psychologists, sociologists.

Recent research and publications analysis. Emotional intelligence has become the subject of psychological research thanks to the works of foreign researchers G. Orme, J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso, R. Bar-On, J. Sayarrochi, D. Slater, P. Poberts, J. Matthews, M. Seidner, P. Lopez, R. Sternberg, J. Block, M. Cats deVries and others.

The work of domestic scientists: O. Veritova, I. Voytsikh, N. Volkova, O. Galitsan, I. Hapiychuk, S. Derevyanko, I. Matiykiv and other psychologists and teachers is devoted to the disclosure of the peculiarities of the development of emotional intelligence in the humanities.

Paper objective. The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally test the feasibility of introducing into the educational process of higher education institutions psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education.

Paper main body. Despite numerous attempts to modernize the training of future teachers of higher education, it should be

considered insufficient to carry out innovative pedagogical activities, in particular, in terms of developing students' ability to solve problems of identifying emotional states of students and themselves, understanding their intentions and motives. states within the solution of educational and life tasks.

It was determined that the emotional intelligence of future teachers of higher education is a special form of organization of individual emotional experience of a teacher, which is realized in the process of scientific and pedagogical activities in the form of a set of abilities to recognize and understand both own emotions and emotions of students and colleagues them.

The work developed and substantiated a set of psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence of future teachers of higher education, which ensure the effective development of this phenomenon: Each of the psychological and pedagogical conditions was provided with a set of various forms, methods and teaching aids.

The experimental study was conducted during the first semester of the 2020–2021 academic year. The experimental base of this study was the Department of Educational and Information Technologies of the National University of Pharmacy.

The experiment was carried out during the master's study of the discipline "Pedagogical and Professional Psychology" in three stages: ascertaining, formative and control. To determine the level of emotional intelligence in future teachers, the method of determining the level of development of emotional intelligence by N. Hall was used.

During the ascertaining stage the students of KG-1 and EG-1 were measured the initial level of their emotional intelligence. At the formative stage in EG-1 during the study of the discipline "Pedagogical and professional psychology" a set of psychological and pedagogical conditions was introduced: future high school teacher by creating an emotionally colored educational environment; formation of tactics of

professional behavior of future teachers of higher school in professional activity by providing facilitation and inhibition of emotional information flows in pedagogical activity of teachers during classroom and extracurricular educational work; formation of the ability to self-regulation (the ability to regulate their own emotions and mood) (correction of ineffective professional stereotypes of behavior and stimulation of autonomous emotional behavior).

At the control stage, the initial level of emotional intelligence of undergraduates KG-1 and EG-1 was measured. The obtained results indicate that the level of emotional intelligence of undergraduates of the experimental group exceeds the level of

students of the control group: high – 36,4% EG (18,2% KG), medium - 54.5% EG (54.5% KG), low - 9.1% EG (27.3% KG). This testified to the expediency of introducing a set of psychological and pedagogical conditions that contributed to the formation of emotional intelligence of future teachers of higher education.

Conclusions of the research. This study does not claim to be a complete and comprehensive solution to the problem, but an experimental study on the introduction of a set of psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future high school teachers, their feasibility.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Стрімкий розвиток технологій, тенденції в майбутньому до безперервного навчання і до зміни декількох напрямків діяльності; виникнення необхідності усвідомлено підходити до вибору напрямку особистісного розвитку, а також відходу з ринку праці раніше затребуваних професій і утворення нових – на фоні зазначених аспектів гостро усвідомлюється, що сучасній людині необхідний збалансований набір пізнавальних, соціальних і емоційних навичок.

На данному етапі розвиток нашого суспільства характеризується широкою динамічністю умов, в яких доводиться орієнтуватися та приймати рішення. Він вимагає від особистості володіння не тільки фаховими знаннями, уміннями й навичками, а й освоєнням цілого комплексу об'єднаних характеристик особистості. Таким чином, від цілеспрямованої підготовки людини до життя у сучасному світі залежить рівень її успішності, впевненості у професійній компетентності.

Усе більше в останні роки прослідковується тенденція, коли високі розумові здібності та гарні показники навчальної діяльності студента закладу вищої педагогічної освіти не є гарантією його успіш-

ності в професійній діяльності. Звідси випливає, що високий рівень інтелекту не є достатньою умовою самореалізації особистості в професії, зокрема педагога. Не заперечуючи того факту, що майбутнє в руках тих, хто є професіоналом цифро-вого суспільства, переконані в тому, що важливо технологічну грамотність поєднувати з емоційною компетентністю. Разом з тим, у час, коли відбувається тотальна автоматизація та комп'ютеризація життя та професійної діяльності, саме викладач має бути тим, хто розуміє свої емоції та почуття інших людей, може ефективно керувати власною емоційною сферою, досягає взаєморозуміння з оточуючими. Практика й дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених показує, що успішними професіоналами стають люди, які здатні будувати позитивні стосунки з іншими, разом з тим вони повинні обов'язково враховувати їхній внутрішній стан та особливості його прояву в емоціях, переживаннях.

В останні 10–15 років емоційний інтелект став центром уваги вчених. Емоційний інтелект – одна з головних складових досягнення максимального успіху в житті, відчуття щастя. Якщо в минулому столітті важливим був логічний інтелект (IQ), то в сучасному світі – актуальний емоційний інтелект (EQ) і пов'язані з ним

форми практичного й творчого інтелекту. У Європі є дуже популярний вислів: “Завдяки IQ ви влаштовуєтесь на роботу, завдяки EQ – робите кар’єру”.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах, коли підвищується кількісний показник порушень в емоційній та соціальній сферах життя людини, психологи відчують необхідність практичного застосування досягнень у напрямку вивчення EQ. Автори сучасних досліджень проблеми розглядають EQ як особистісний ресурс зниження інтенсивності переживання стресу індивідуумами в процесі їхньої академічної діяльності. Вивчення зв’язку EQ та академічної успішності студентів знайшли своє висвітлення в публікаціях Дж. Паркера зі співавторами, які продемонстрували, що академічно успішні студенти мають вищий рівень розвитку компонентів EQ від тих однолітків, які не володіють такими високими досягненнями у навчанні [28]. Ці дослідження свідчать про важливість поширення ідей формування EQ як ресурсу успішної адаптації людини до різноманітних ситуацій життєдіяльності. Висловлюються активні заклики щодо внесення окремих компонентів навчальних курсів із основ EQ до програм навчання в різних закладах освіти, що знаходить своє практичне застосування у світових освітніх середовищах. Це сприятиме формуванню психологічного благополуччя здобувачів освіти і здійсненню корекції низького рівня розвитку емоційних здібностей. Але на жаль, до нині на законодавчому рівні ця проблема в Україні не вирішена, тільки окремі заклади вищої освіти впроваджують як вибірково, дисципліни щодо розвитку та формування емоційного інтелекту у здобувачів освіти (наприклад, “Теорія емоційного інтелекту” Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, “Емоційний інтелект як ресурс” Сумський державний університет, “Емоційний інтелект” Харківський національний медичний університет та ін.).

Практика педагогічної діяльності

показує, що здобувачі освіти краще навчаються та засвоюють навчальний матеріал, коли педагог може доторкнутися до їхньої душі, викликати позитивні емоції. Таким чином, дедалі більше зростає потреба в педагогах вищої школи, здатних якісно забезпечити фасилітативну функцію викладацької діяльності, насамперед завдяки професійному стимулюванню інтелектуальної та емоційної активності студентів. У таких умовах одним з найважливіших компонентів професіограми педагогів вищої школи є наявність добре розвиненого емоційного інтелекту – якості, яка дедалі більше стає предметом дослідження фахівців гуманітарного профілю: філософів, психологів, соціологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження завдяки працям зарубіжних дослідників Г. Орме, Дж. Майєра, П. Саловея, Дж. Сайаррочі, Д. Карузо, Р. Бар-Она, Д. Слайтера, Р. Робертса, Дж. Меттьюса, М. Зайднера, П. Лопеса, Р. Стернберга, Дж. Блока, М. Кетс де Вріса та інших [19;20;25–27]. У психологічній літературі поняття “емоційний інтелект” з’явилося із виходом у світ відомої монографії Х. Гарднера “Frames of mind”, у якій уперше було обґрунтовано необхідність переглянути тлумачення поняття “інтелект” і спосіб його вимірювання за допомогою коефіцієнта інтелектуального розвитку “EQ” [10;23].

Так дослідження зарубіжних науковців (Karpova I. A., Moshchanskaya T. V., Moshchanskaya E. Y.) [24] присвячене проблемі формування емоційного інтелекту перекладача, інші науковці (Douglas A. White, Matthew Kimmons) [21] досліджують проблему емоційного інтелекту священнослужителів, які здобули духовну освіту на вищому рівні.

Розкриттю особливостей розвитку емоційного інтелекту у фахівців гуманітарних професій присвячено праці вітчизняних науковців: О. Верітової [5],

І. Войцих [6], Н. Волкової [7], О. Галіцан [8], І. Гапійчук [9], С. Дерев'янка [11], І. Матійків [14–15] та інших психологів і педагогів. Науковцями обґрунтовано й експериментально перевірено засоби розвитку складових емоційного інтелекту в системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю. З'ясовано основні ознаки, які доводять правомірність виділення емоційного інтелекту в окремий вид (В. Зарицька) [12].

Незважаючи на розроблення окремих аспектів проблеми розвитку емоційного інтелекту, наявні дослідження не вичерпують цілісного її розв'язання, зокрема все більш актуальною постає проблема розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи. Враховуючи наведені аспекти, було обрано тему дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проведений аналіз наукових публікацій та досліджень із проблеми формування емоційного інтелекту майбутніх фахівців, дозволив визначити, що незважаючи на розроблення окремих аспектів щодо розвитку емоційного інтелекту, наявні дослідження не вичерпують цілісного її розв'язання, зокрема зростає актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити доцільність впровадження в освітній процес закладу вищої освіти психолого-педагогічних умов щодо формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підвищення інтенсивності використання інформаційних технологій у багатьох сферах нашого життя разом із зростанням можливостей пересічної людини в отриманні знань та якості комунікацій ставлять на порядок денний складні запитання до

професіоналів у галузі освіти в аспекті організації та супроводу навчання дорослих людей у швидкоплинних умовах глобалізації.

Особливо гостро стоїть питання щодо професійної освіти майбутніх викладачів вищої школи, специфічної категорії осіб, які зовсім нещодавно входили з однойменною назвою до переліку спеціальностей, за яким можна було здобути найвищий у нашій країні освітньо-кваліфікаційний рівень магістра. Практика їхнього навчання демонструє тенденції до скорочення аудиторної взаємодії між викладачами та слухачами на користь самоосвітньої активності в зручно налаштованих інформаційних оболонках типу “Moodle” з метою зменшення обсягів навантаження на науково-педагогічних працівників, загальної редукції аудиторної роботи, що викликана посиленням інтересу до інших, здебільшого безкоштовних віртуальних версій лекційного навчання. Така тенденція викликає занепокоєння більшості професіоналів з огляду на потенційну втрату окремих функціональних обов'язків викладача, а можливо, і роботи загалом. З огляду на зміщення акцентів педагогічного впливу в бік інтенсивного використання зручних автоматизованих навчальних оболонок значно модифікуються звичні смисли та шаблони фахової поведінки викладачів, поступово змінюються “правила гри”, посилюючи підтримувальну, емоційну роль науково-педагогічних працівників та зростання рівня ініціативності й відповідальності майбутніх фахівців у процесі самостійної роботи.

Очевидно, що застосування інноваційних інформаційних технологій у вищій освіті, зростання ролі контекстної практики підготовки дають велику перевагу тим науковим та освітнім установам, що мінімізують витрати на людські ресурси, а значну автоматизацію обліку навчальних досягнень студентів, використання новітніх роботизованих програмно-апаратних комплексів, що є запорукою знач-

ної економії часу, енергії та фінансів, ефективно доповнюють інтенсивною, емоційно насиченою професійною підготовкою [5].

За таких умов потребує швидкої модифікації й сама підготовка майбутніх магістрів спеціальності “Освітні, педагогічні науки”, яка майже 10 років існувала у форматі професійної підготовки фахівців специфічних категорій під назвою “Педагогіка вищої школи”. Саме в ній, згідно із задумом розробників освітньо-професійної програми, було закладено стандарти змісту, форм, цільових установок, типових завдань діяльності, предметно-практичних, предметно-розумових, знаково-практичних, знаково-розумових та інших результатів професійної освіти майбутніх викладачів університетів і закладів вищої освіти (ЗВО) в умовах сучасної магістратури.

В умовах жорсткої конкуренції, дефіциту, надлишку і протиріч в інформації, що надходить, майбутній педагог вищої школи повинен володіти інтегральною здатністю розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі вищої освіти або в процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів психології та педагогіки, теорії і методики професійної освіти, проведення досліджень і здійснення інновацій, характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Така здатність неможлива без належно сформованих здатностей емоційного інтелекту. Адже вони забезпечують успішність діяльності педагога вищої школи з розпізнавання, розуміння, управління емоціями, унаслідок чого він має можливість ефективно адаптуватися до емоціогенних подій, на які так багате життя викладача вищої школи.

Поняття “емоційний інтелект” застосовується в психології відносно недавно. Як свідчить В. Зарицька, в психології і професійній підготовці психолога/педагога поняття і теорія емоційного інтелекту (здібності), емоційної компетентності як важливої умови успішності особистості,

застосовується з 1990 року (П. Селовей і Дж. Майєр, Д. Гоулман, Р. Бар-Он) [23;25;26;27].

На початку 1990-х рр. з’явилися перші наукові статті про емоційний інтелект. Дана тематика стала дуже популярна і привернула на себе увагу багатьох дослідників. Ще з ХХ ст. в психології велися пошуки такої здатності психіки людини, яка була б пов’язана із соціальною та емоційною сферами. Спочатку з’явилося поняття “соціальний інтелект”. Потім, в контексті розробок проблем інтелекту в соціальній сфері такими дослідниками як Дж. Гілфорд, Г. Гарднер і Г. Айзенк, з’явився емоційний інтелект, який тепер є автономним напрямком сучасної психології [5].

Емоційний інтелект (EI) (англ. Emotional intelligence) – група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних і емоцій оточуючих. Люди з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють свої емоції і почуття інших людей, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою і тому в суспільстві їхня поведінка має більший коефіцієнт адаптивності, вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими [22].

Більшість науковців, що займаються дослідженням означеної проблеми, визначають емоційний інтелект як здібність розуміти відносини особистості, що репрезентовані в емоціях, і керувати емоційною сферою на базі прийняття рішень. Емоційний інтелект має наступну структуру: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (скоріше емоційна неригідність); самомотивація (скоріше мимовільне управління своїми емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (скоріше вміння впливати на емоційний стан інших людей).

Дослідження емоційного інтелекту спеціалістами з усього світу свідчать про те, що успіх особистості в професійній діяльності й у житті в цілому залежить від розумного володіння емоціями. Емоції –

це необхідна складова для реалізації особистості в будь-якій професійній сфері: завойовувати довіру, зміцнювати відносини, формувати бачення, концентрувати енергію, знаходити компроміси, приймати важкі рішення і одержувати корисні уроки з невдач. Без щирих емоцій особистість не буде мати успіху. Потрібні емоції як на фронтальному рівні – щоб встановлювати пріоритети, так і на зворотному зв'язку – щоб мотивувати і надихати людей.

У 2020 році Всесвітній економічний форум в Давосі підготував звіт “Майбутні робочі місця – 2025”, яким визначено, що у 2025 році значна частина (52%) усієї роботи буде виконуватися роботами, тоді як у 2018 році цей показник становив 29% [29]. Також у звіті зроблено прогноз навичок, які будуть затребувані у 2025 році, а саме:

- 1) аналітичне мислення і інноваційність;
- 2) активне навчання і його стратегії;
- 3) комплексне розв'язання проблем;
- 4) критичне мислення і аналіз;
- 5) креативність, оригінальність і ініціативність;
- 6) лідерство і соціальні навички (емоційний інтелект);
- 7) технології: використання, моніторинг і контроль;
- 8) технології: розробка і програмування;
- 9) життєздатність, стресостійкість і гнучкість;
- 10) обґрунтування, розв'язання проблем і формування ідей.

Автори аналітичних узагальнень надають емоційному інтелекту шосте місце в рейтингу 10 ключових компетентностей сучасного фахівця, після здатності комплексного розв'язання проблем, активного навчання, критичного мислення, креативності та навичок якісного управління й взаємодії в соціумі. Зазначається, що формуванню емоційного інтелекту допомагає здатність розбиратися у власних і чужих почуттях, зважати на думку оточуючих, будувати з ними відносини на основі довіри і співпереживання. Для цього потрібно усвідомлювати і самоконтро-

лювати емоції, бути самосвідомим, будувати взаємини з оточенням.

Отже, очевидна роль емоцій в орієнтації, саморегуляції, управлінні станом партнерів під час взаємодії; у розвитку здатності людини збагачувати, трансформувати власну психічну реальність на основі створюваної емоціями системи відносин, зокрема в системі освіти. Все вище викладене дає можливість зазначити, що природа професійної педагогічної діяльності, очевидно, емоціогенна, що пов'язано з високим ступенем напруженості, інтенсивності вирішення професійних завдань, відповідальності, в тому числі кримінальної, за збереження життя вихованців, комунікативно агресивними міжособистісними комунікаціями.

Емоційний компонент у структурі педагогічної діяльності майбутнього педагога сьогодні вимагає особливої уваги. При цьому, очевидно, що професійна успішність педагога, обумовлена високим рівнем розвитку інтелектуального потенціалу, кругозором і гнучкістю мислення в цілому, тобто з рівнем інтелекту. Однак найчастіше високого рівня інтелекту виявляється недостатньо. Спілкування і емоції грають істотну роль у навчанні. Все це знаходить своє відображення в понятті “емоційний інтелект”.

Тобто елементи емоційного інтелекту входять до структури інтегральної професійної компетентності майбутнього педагога вищої школи і потребують інтенсивного розвитку або формування в процесі професійної підготовки майбутнього педагога вищої школи. З урахуванням специфічних особливостей розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи нами виділені такі чинники: соціальне замовлення та вимоги до професійної підготовки педагогів вищої школи, рівень готовності викладачів здійснювати таку підготовку, особливості емоційного інтелекту, освітнє середовище, у якому відбувається його розвиток, зміст і організація навчального процесу та ін.

В умовах реформування потрібні фахівці, які швидко орієнтуються в

життєвих ситуаціях та професійних проблемах, здатні проявляти активність і брати ініціативу у свої руки, оптимістично налаштовані на можливості досягати успіху, сміливо й виважено підходять до планування й здійснення роботи, здатні довести справу до логічного завершення, перебудовуватися, якщо того вимагає справа. Для розвитку емоційного інтелекту майбутніх викладачів необхідне створення ряду педагогічних умов. Студентський вік характеризується великою диференційованістю емоційних реакцій та способів вираження емоційних станів. Переживання тих чи інших емоцій впливає на формування студента і як особистості, і як фахівця [5].

Розглянувши різні підходи науковців щодо визначення емоційного інтелекту, нам імпонує визначення психолога Б. Лемберга: емоційний інтелект викладача вищої школи – це здатність ідентифікувати, використовувати, розуміти емоції і керувати ними; здатності, яка дозволяє знизити стрес, навчитися ефективному спілкуванню, подоланню перешкод і вирішенню конфліктів [13]. Це особлива форма організації індивідуального емоційного досвіду викладача, яка реалізується у процесі науково-педагогічної діяльності у вигляді комплексу здатностей до розпізнавання і розуміння як власних емоцій, так і емоцій студентів і колег-викладачів та управління ними. Його можна формувати і розвивати, необхідною умовою його розвитку є певний обсяг знань стосовно емоційної сфери людини, емоцій та особливостей їх виявлення.

Теоретичний аналіз проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх викладачів закладів вищої освіти надав можливість відповідно до мети даного дослідження обґрунтувати комплекс психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи.

Аналіз наведених визначень поняття “педагогічні умови” показав, що їх можна об’єднати у такі групи.

Педагогічні умови є одним із

конструктивних компонентів освітньої системи [5]. Сукупність об’єктивних можливостей вирішення освітніх завдань, або, по-іншому, сукупність заходів педагогічного процесу (В. Андрєєв В. Бражнич, А. Найн, тощо) [1, 3,4].

Під психологічними умовами ми будемо розуміти психологічне поняття, зміст якого складається із внутрішніх та зовнішніх чинників, що створюють комплекс таких обставин, які певним чином впливають на психічний стан людини, її внутрішній світ, прийняття рішень та життєдіяльність. Психологічні умови можуть бути зовнішніми та внутрішніми [18]. До перших, зовнішніх психологічних умов, відносимо соціальне оточення, все навколишнє середовище, яке має хоч якийсь вплив на особистість, на розвиток емоційного інтелекту. До інших, внутрішніх, психологічних умов, можемо віднести власне темперамент, самооцінку, локус контроль, характер тощо, які суттєво впливають на формування у молодій людини її емоційного інтелекту.

Отже, у дослідженні ми застосували поняття “психолого-педагогічні умови” з огляду на те, що їх основною функцією постає організація психологічних і педагогічних заходів впливу, які забезпечують науково обґрунтований цілеспрямований процес формування емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи.

Таким чином, під психолого-педагогічними умовами формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи ми розуміємо комплекс необхідних і достатніх різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) психолого-педагогічних і дидактичних чинників, що забезпечують стабільний (запланований) розвиток цього елемента освітньої системи.

З урахуванням специфічних особливостей розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи виділені такі чинники: соціальне замовлення та вимоги до професійної підготовки педагогів вищої школи, рівень готовності викладачів здійснювати таку підготовку, власне особливості

емоційного інтелекту, освітнє середовище, у якому відбувається його розвиток, зміст і організація навчального процесу та ін.

Обґрунтовуючи умови розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи, спираємось на дослідження О. Верітової, яка виокремила відправні точки організації навчально-виховного процесу в контексті умов ефективного здійснення професійної підготовки, до яких належать:

1) ресурсне забезпечення (програмно-методичне, матеріально-технічне, інформаційно-комунікаційне тощо);

2) обставини (зміст, методи, технології навчання тощо) та середовище (освітнє, інформаційно-освітнє) навчального процесу;

3) позиція педагога щодо організації та управління навчанням;

4) ставлення учнів (студентів) до навчального процесу (мотивація, зацікавленість, прагнення, включеність у навчання тощо);

5) спрямованість на особистість учня (студента) як центральну фігуру навчання та виховання [5].

Отже, на основі виокремлення таких положень організації навчально-виховного процесу у контексті умов ефективного здійснення професійної підготовки та врахування механізмів функціонування емоційного інтелекту, була виявлена наступна сукупність психолого-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту майбутнього викладача вищої школи у процесі його професійної підготовки:

– стимулювання емоційної самоідентифікації майбутнього викладача вищої школи шляхом створення емоційно забарвленого освітнього середовища;

– формування тактики професійної поведінки майбутніх педагогів вищої школи у професійній діяльності за допомогою забезпечення фасилітації та інгібіції потоків емоційної інформації в педагогічній діяльності викладачів під час аудиторної та позааудиторної навчальної роботи;

– формування здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій (корекція неефективних фахових стереотипів поведінки та стимулювання автономної емоційної поведінки).

Кожна з цих умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які дозволили створити емоційно забарвлене освітнє середовище. Виконання цих умов сприятиме формуванню в магістрантів емоційної виразності, чутливості, емоційного контролю, здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій), здатності ставити себе на місце іншого (долати комунікативний та моральний егоцентризм), поступово змінювати психосоматичні і фахові стереотипи, що веде до розвитку їхнього емоційного інтелекту.

Експериментальне дослідження проводилося протягом I-го семестру 2020–2021 навчального року. Дослідно-експериментальною базою даного дослідження було обрано кафедру освітніх та інформаційних технологій Національного фармацевтичного університету міста Харкова.

За логічною структурою доведення гіпотези наш експеримент належить до паралельного, тому що в ньому одночасно “беруть участь дві групи: контрольна й експериментальна”. За організацією проведення характеризується як природний, тому що відбувався у звичайних для випробуваних умовах освітнього процесу. Цей вид експерименту через проведення у звичайних умовах діяльності досліджуваних дає можливість замаскувати його зміст, цілі й при цьому зберегти суть, яка полягає в активності дослідника щодо зміни умов виконання досліджуваної діяльності. У цілому весь природний експеримент буде порівняльним. При цьому ні навчальні плани, ні навчальні програми не змінювалися, тобто зміст знань, які здобуваються студентами, залишається тим самим.

У дослідженні взяли участь магістранти спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки” другого курсу, заочної форми навчання, факультету фарма-

цевтичних технологій та менеджменту у кількості 22 особи.

Було сформовано дві групи магістрів: експериментальна (ЕГ-1) та контрольна (КГ-1). Експеримент було здійснено під час викладання дисципліни “Педагогічна та професійна психологія”. Навчання магістрів дисципліні в експериментальній групі ЕГ-1 (11 осіб) здійснювалося із впровадженням комплексу запропонованих умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи, а маїстранти контрольної групи КГ-1 (11 осіб) – за традиційною методикою навчання.

Форма підсумкового контролю знань із дисципліни – залік. Навчальним планом на навчальну дисципліну “Педагогічна та професійна психологія” відведено 150 год. (5 кредитів ЄКТС). Серед них для заочної форми навчання передбачено 12 лекційних год., 18 год. практичних занять та 120 год. визначено для самостійної позааудиторної роботи здобувачів освіти.

У нашому дослідженні експеримент складається з трьох етапів:

1. Констатувальний. На цьому етапі визначався рівень емоційного інтелекту маїстрантів у кожній навчальній групі, що бере участь в експерименті.

2. Формувальний. На експериментальну групу здійснювався вплив за допомогою запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи, у той час як у контрольній групі не відбувалося яких-небудь істотних змін у педагогічному процесі.

3. Порівняльний. Після виконання всіх запланованих заходів щодо формування емоційного інтелекту у маїстрантів (після формувального етапу) ми визначили рівні його сформованості у двох групах – контрольній та експериментальній.

Мета експерименту – теоретично обґрунтувати та практично перевірити доцільність реалізації запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбут-

ніх викладачів вищої школи на лекційних, практичних заняттях, при виконанні самостійної роботи під час вивчення маїстрантами – майбутніми викладачами вищої школи дисципліни “Педагогічна та професійна психологія” та перевірити припущення про те, що реальне впровадження комплексу таких умов підвищить рівень їхнього емоційного інтелекту.

Отже, представимо результати здійсненої дослідно-експериментальної роботи за зазначений період.

Для визначення початкового рівня емоційного інтелекту під час констатувального експерименту було використано методику щодо встановлення показників розвитку емоційного інтелекту за Н. Холлом в експериментальній (ЕГ-1) та контрольній (КГ-1) групах маїстрів перед початком вивчення дисципліни “Педагогічна та професійна психологія” [2].

Методику визначення рівня розвитку емоційного інтелекту за Н. Холлом було обрано із широкого спектру тестових методик та опитувальників як засобів діагностики. Методика встановлення показників розвитку емоційного інтелекту Н. Холла забезпечує визначення рівнів розвитку як парціальних характеристик емоційного інтелекту, так і інтегральних.

Вона ґрунтується на змішаній моделі емоційного інтелекту та надає можливість оцінити п’ять його характеристик: емоційна обізнаність, управління емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших людей. Респондентам пропонується шість ступенів оцінки кожного висловлювання: повністю не згоден (–3 бали); в основному не згоден (–2 бали); частково не згоден (–1 бал); частково згоден (+1 бал); в основному згоден (+2 бали); повністю згоден (+3 бали).

Рівні парціальних характеристик емоційного інтелекту визначаються відповідно до набраних балів. Якщо тест набрав 14 і більше балів, тоді цей результат відповідає високому рівню розвитку даної парціальної характерис-

тики емоційного інтелекту; 8–13 балів – серед-ньому рівню; 7 і менше балів – низькому рівню.

Інтегративний показник рівня розвитку емоційного інтелекту визначається за такими кількісними показниками: 70 і більше балів – високий

рівень; 40–69 балів – середній рівень; 39 і менше балів – низький рівень.

Результати опитування контрольної та експериментальної групи на констатувальному етапі експерменту наведені у табл. 1 та у діаграмі (рис. 2)

Таблиця 1

Розподіл магістрантів контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості емоційного інтелекту (за методикою Н. Холла)

№ з/ч	Рівні сформованості емоційного інтелекту	Експериментальна група		Контрольна група	
		Кількість студентів (11)	%	Кількість студентів (11)	%
1.	Високий	1	9,1%	1	9,1%
2.	Середній	6	54,5%	5	45,45%
3.	Низький	4	36,4%	5	45,45%

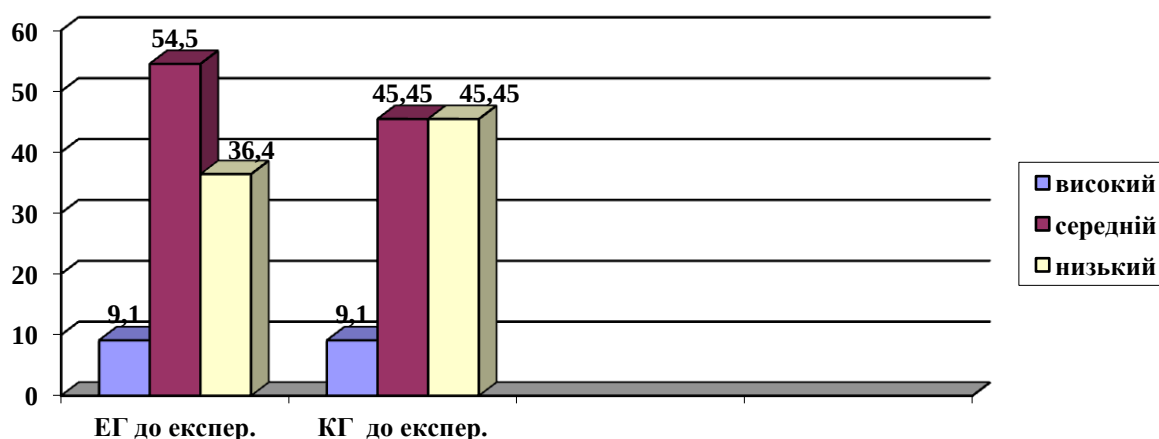

Рис. 2. Розподіл магістрантів I курсу контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості емоційного інтелекту (за методикою Н. Холла)

Зазначимо, що здобуті результати є досить низькими. Так показники за шкалами EQ свідчать про досягнення низького рівня сформованості емоційного інтелекту як для експериментальної, так і для контрольної груп (шкали “управління своїми емоціями”, “самомотивація” та “емпатія”), за двома іншими шкалами показники засвідчують досягнення середнього рівня (шкали “емоційна обізнаність” та “розпізнавання емоцій інших”).

Також необхідно підкреслити, що

під час заповнення бланка опитувальника респонденти були орієнтовані на виявлення емоційних аспектів саме у професійно-педагогічній діяльності, а не в будь-якій іншій: сімейній, дозвілєвій тощо.

Можна зробити висновок, що одержані результати засвідчили приблизно рівні показники розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладів вищої освіти в контрольній і експериментальній групах як за окремими шкалами опитувальника Н. Холла, так і за

інтегральними показниками.

Зазначимо, що отримані результати засвідчили, що і для експериментальної, і для контрольної груп більшість складають магістранти, які досягли середнього рівня розвитку емоційного інтелекту (відповідно 54,5% та 45,45 % магістрантів). У той же час показники досягнення високого рівня є занадто низькими (відповідно 9,1 % та 9,1%). Наведені результати вказують на відсутність належної уваги емоційним аспектам навчального процесу та емоційній сфері особистості як студента, так і педагога.

Таким чином, констатувальний етап педагогічного експерименту виявив необхідність суттєвої модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів вищої освіти стосовно розвитку в них емоційного інтелекту, а саме впровадження запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов, що забезпечать формування їхнього емоційного інтелекту. Їхня реалізація в реальному освітньому процесі забезпечить розвиток знань стосовно емоційної сфери особистості, сформує вміння розпізнавати емоції у себе, студентів і викладачів, регулювати емоції і застосовувати ці вміння у майбутній професійній діяльності.

Враховуючи вище сформульовані висновки, була здійснена організація і проведення формувального експерименту з формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів закладів вищої освіти під час вивчення магістрантами дисципліни “Педагогічна та професійна психологія”, яка є обов’язковою дисципліною в процесі педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи.

Формувальний експеримент із розвитку емоційного інтелекту магістрантів проводився за традиційною схемою: у експериментальній групі відбулося впровадження комплексу психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладів вищої освіти, тоді як у контрольній групі проводилася традиційна професійна підго-

товка магістрантів цієї ж спеціальності.

Так, реалізація першої умови - стимулювання емоційної самоідентифікації майбутнього викладача вищої школи шляхом створення емоційно забарвленого освітнього середовища, відбувалася наступним чином. Вивчення вказаних дисциплін проводилося у вигляді академічного навчання під час лекційних занять, причому лекції носили проблемний характер. Для активізації пізнавальної діяльності магістрантів, створення “емоційно забарвленого” середовища варіювалися види лекцій: інформаційна, проблемна, лекція пресконференція, лекція із заздалегідь запланованими помилками. Викладачеві необхідно було на власному прикладі під час читання лекцій демонструвати еталонні зразки емоційної компетентності: створювати сприятливу емоційну атмосферу, стежити за емоційною виразністю мовлення, інтонації, міміки, жестикуляції, динаміки рухів; за виявами емоцій студентів.

На практичних заняттях моделювалися різні види занять із обов’язковим спільним обговоренням їхніх фрагментів. Зверталася увага студентів на необхідність розуміти власні емоції, встановлювати їхню причину, формувалася здатність до саморегуляції власних емоцій як основи для мобілізації творчого стану під час педагогічної діяльності. Крім того, на практичних заняттях практикувалося моделювання різноманітних педагогічних ситуацій, що ілюстрували емоційні вияви учасників навчального процесу, активний аналіз та обговорення студентами альтернативних шляхів їх вирішення. Вивчалися методи емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності студентів та особливості їх застосування, прийоми створення сприятливої емоційної атмосфери під час заняття.

Таким чином відбувалося знайомство магістрантів із інформацією про емоції, емоційний інтелект, емоційну компетентність та їхнє значення у професійній діяльності викладача закладу

вищої освіти. У студентів формувалися елементи мотиваційного і когнітивного компонентів емоційної компетентності у вигляді зацікавленості проблемою емоційного інтелекту; розуміння особистісної значущості емоційної компетентності для майбутньої успішної професійної діяльності в якості викладача вищої школи; здатність і прагнення до самовдосконалення як викладача закладу вищої освіти; знання і розуміння особливостей розвитку емоційної сфери студентів та її значення для успішної реалізації авторської системи діяльності педагога.

Отже, на цьому етапі здійснювалося квазіпрофесійне навчання з моделюванням педагогічних ситуацій, вирішальну роль у навчальному процесі відігравали методи активного навчання. Під час вивчення цієї дисципліни формувалися компетентності, пов'язані з розвиненим емоційним інтелектом: здатність до ідентифікації і виявлення власних емоцій (вербальне або невербальне) та інших людей (невербальне сприйняття або емпатія); здатність до регуляції емоцій (власних та інших людей); здатність до використання емоцій у мисленні і діяльності (гнучке планування; творче мислення; переключення уваги; мотивація). Крім того, на практичних заняттях вивчалися методи анкетування, контент-аналіз, різноманітні методики діагностики емоційного інтелекту та емоційної компетентності.

Вивчення цієї дисципліни за безпечує вагомий внесок у створення емоційно забарвленого навчального середовища на засадах контекстного підходу, сприяє розкриттю емоційного потенціалу магістрантів відповідно до їхніх сформованих мотивів, культурних потреб шляхом формування і розвитку комплексу здатностей: здатність позитивно сприймати оцінку своїх емоцій викладачами, іншими магістрантами, студентами; здатність до створення сприятливої емоційної атмосфери під час заняття; здатність до розробки і використання емоціогенних чинників засобів навчання для впливу на емоції студентів; здатність до емоційної

виразності мовлення, інтонації, міміки, жестикуляції, динаміки рухів у професійній діяльності.

Доцільним виявилось застосування комплексу методичних (педагогічних) прийомів, що сприяли формуванню знання методів емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності студентів та здатності до їх застосування, здатність створювати сприятливу емоційну атмосферу під час заняття; розробляти і використовувати емоціогенні чинники засобів навчання для впливу на емоції студентів.

Розглянемо приклади таких методичних прийомів, що застосовувалися з метою формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Прийом “Усвідомлення власних емоцій”: необхідно запропонувати магістрантам ведення “Емоційного щоденника”, в якому фіксуються дата, час, заняття, емоція, пов'язана з навчальним процесом, педагогічною ситуацією, її інтенсивність, причини. Цей прийом допомагає магістрантам визначати джерело власних емоцій і ступінь їхньої інтенсивності.

Прийом “Погляд з боку”: інколи для аналізу власного настрою нам потрібен партнер для усвідомлення емоції, в якій ми не бажаємо самі собі зізнатися. У цьому випадку допомагає власний погляд на себе збоку.

Прийом “Усвідомлення емоцій інших”: демонстрація фрагментів фільмів на педагогічну тематику. Розглядаються педагогічні ситуації з вимкненою звуковою доріжкою. Магістранти відповідають на запитання: Які емоції відчувають учасники епізоду? Які емоції демонструє педагог? Які емоції виявляють учні (студенти)?

Потім даний фрагмент прокручується зі звуковим супроводом і робляться висновки з приводу наведених оцінок емоційного стану педагогів і учнів (студентів) (Фільми “Доживемо до понеділка”, “Велика перерва”, “Розіграш” тощо). Можна створити відеотеку та фототеку навчальних занять з дис-

ципліни, на яких зафіксувати різноманітні педагогічні ситуації, і використовувати фрагменти з них для аналізу емоційних станів викладачів та студентів.

Прийом “Керування емоціями студентів”:

1. Надайте можливість студенту висловитися, не перебиваючи та не підбадьорюючи його.

2. Проаналізуйте, які емоції притаманні Вашій авторській системі діяльності як викладача. Спробуйте запобігати різкій зміні емоційних станів, якщо виявили це в результаті аналізу. Зосередьтесь і поясніть проблему студенту (студентам) спокійно. Спробуйте дещо підвищити голос у педагогічній ситуації, яка цього вимагає.

Таким чином створювалося “емоційно забарвлене” навчальне середовище, сприятливе для формування емоційної компетентності майбутніх педагогів закладів вищої освіти, так як саме емоційна компетентність відповідає за саморегуляцію (контроль і управління емоціями, виявлення емоцій, блокування негативних емоційних станів), регулювання взаємовідносин (соціальні навички, вміння будувати відносини зі студентами та викладачами), рефлексію (самоусвідомлення, раціональне осмислення емоцій, виявлення власних мотивів) і емпатію (здатність до співчуття, співпереживання). Отже, формувалась здатність розуміти емоції інших людей та створювалась можливість розвинути такі здатності, як вміння емоційно впливати на студентів і надихати їх.

Реалізація другої умови – формування тактики професійної поведінки майбутніх педагогів вищої школи у професійній діяльності за допомогою забезпечення фасилітації та інгібіції потоків емоційної інформації в педагогічній діяльності викладачів під час аудиторної та позааудиторної навчальної роботи. Результатом має стати вихід магістрантів на автономні пізнавальні позиції з високим індексом самодостатності та готовності студентів до самостійної роботи.

Ця умова забезпечувалася проведенням спеціальних тренінгів [15–17], на яких розглядаються діяльність викладача як фасилітатора, способи створення і передачі потоків емоційної інформації, організація навчальної і самостійної роботи магістрантів із розвитку емоційного інтелекту під час вивчення навчальної дисципліни, прийоми активації як фасилітації, так й інгібіції.

Отже, забезпечення виконання цієї організаційно-педагогічної умови передбачає спеціальну підготовку викладачів до організації емоційно насиченої пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Емоційно насичена пізнавальна діяльність магістрантів є наслідком постановки і керованого вирішення складних інтелектуальних завдань проблемного характеру.

Реалізація третьої умови – формування здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій, корекція неефективних фахових стереотипів поведінки та стимулювання автономної емоційної поведінки) відбувалась шляхом насичення практичних занять суттєвими ознаками розвинутого емоційного інтелекту як можливість сформувати здатність зглянутися на становища інших, ставити себе на місце іншого (долати комунікативний та моральний егоцентризм), поступово змінювати стереотипи поведінки, що стає важливою основою для забезпечення ефективної комунікації майбутнього педагога вищої школи зі студентами. Забезпечення цієї психологічно-педагогічної умови створює можливість формування в майбутніх педагогів вищої школи здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій), що є вельми важливою для їхньої успішної професійної діяльності.

Отже, формувальний етап експерименту був спрямований на реалізацію комплексу психолого-педагогічних умов. Одним із основних засобів формування емоційного інтелекту є тренінг із зазначеної теми, який матиме чітку мету,

визначений зміст, що відповідає низці правил, структуру й методи (вербальні, візуальні, демонстраційні, інтерактивні, технологічні). Тренінг – це одночасно цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; ефективна форма опанування знань; інструмент для формування вмінь і навичок; форма розширення досвіду [15]. Під час проведення тренінгу з метою розвитку емоційного інтелекту можна застосовувати різноманітні методики: інформаційні повідомлення, бесіди, міні-лекції, лекції-диспути, проблемні лекції, дискусії, роботи в складі малих груп, метод конкретних ситуацій (метод кейсів), метод модерації, “снігова куля”, “мозковий штурм”, проєктивне малювання, аналіз ситуацій, ігрові методи, завдання на самопізнання тощо. Крім того, використовувався і такий психологічний метод як психогімнастика, який так само є невід’ємним засобом розвитку емоційного інтелекту майбутніх викладачів. Спеціальні заняття (єтюди, вправи, ігри) дадуть можливість студенту навчитись усвідомлювати свій емоційний стан та розвинути здатність коригувати власні почуття.

Для формування емоційного інтелекту використовувались і традиційні методи навчання, такі як дискусії та дебати, що сприяють оволодінню прийомами міжособистісного спілкування, розвивають вербальні та невербальні засоби комунікації, є необхідними засобами розвитку емоційного інтелекту на заняттях із будь-якого предмета. Дебати характеризуються наявністю правил, за допомогою яких забезпечується зіткнення різних точок зору, що підкріплюються певними аргументами. Таким чином, дебати – доволі складний процес, що передбачає підготовку, власне дебати, аналіз проведених дебатів і вдосконалення навичок їх проведення. На кожному з етапів якраз і розвивається емоційний інтелект, а особливо під час проведення власне дебатів. Щоб успішно дебатувати, необхідно не тільки володіти матеріалом щодо обраної теми, а й уміти слухати інших, сприймати їхню точку зору,

контролювати власні емоції, розуміти почуття людини, з якою спілкуєтесь.

Отже, така проведена систематична робота з розвитку креативності у майбутніх психологів, дає наступні результати: студенти стають допитливими, активними, які вміють вчитися, справжніми мрійниками і фантазерами, людьми, здатними бачити чудо у звичних речах. Власна творчість студентів допомагає міцніше засвоювати й запам’ятовувати теоретичні відомості. Легше вирішується проблема мотивації, студенти самі виявляють бажання творити. Важливим моментом є те, що творчі роботи привертають увагу практично всіх студентів, тут вони відкриваються з позитивного боку.

Наприкінці навчального семестру, після вивчення дисципліни “Педагогічна та професійна психологія” ми вирішили перевірити доцільність впроваджених умов із формування емоційного інтелекту у майбутніх педагогів. Основним методом збору інформації в дослідженні було застосування методики Н. Холла (що і на контрольному етапі експерименту).

Порівняння отриманих результатів здобувачів освіти ЕГ-1 та КГ-1 на контрольному етапі представлено в табл. 2 та на рис. 3.

Якісний аналіз отриманих результатів засвідчує, що і в контрольній, і в експериментальній групі відбувся розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладів вищої освіти як за парціальними шкалами, так і за інтегральним показником. Але у контрольній групі ці зміни були незначними, хоча дещо зросли парціальні показники досягнення середнього рівня, і на 1–2 зросла кількість магістрантів, які досягли високого рівня розвитку емоційного інтелекту.

Дещо іншу картину ми бачимо у результатах експериментальної групи. Насамперед, і за парціальними показниками, і за інтегральним показником, тільки 1 магістрант, що відповідають низькому рівню розвитку емоційного інтелекту, суттєво зросла кількість студентів, які

Групові значення рівнів сформованості емоційного інтелекту за
опитувальником Н. Холла

Рівні сформованості емоційного інтелекту	Експериментальна група		Контрольна група	
	На початок експерименту Кількість студентів(%)	На кінець експерименту Кількість студентів(%)	На початок експерименту Кількість студентів(%)	На кінець експерименту Кількість студентів(%)
Високий	1 (9,1%)	4(36,4%)	1(9,1%)	2 (18,2%)
Середній	6(54,5%)	6 (54,5%)	5(45,45%)	6 (54,5%)
Низький	4(36,4%)	1 (9,1%)	5(45,45%)	3 (27,3%)

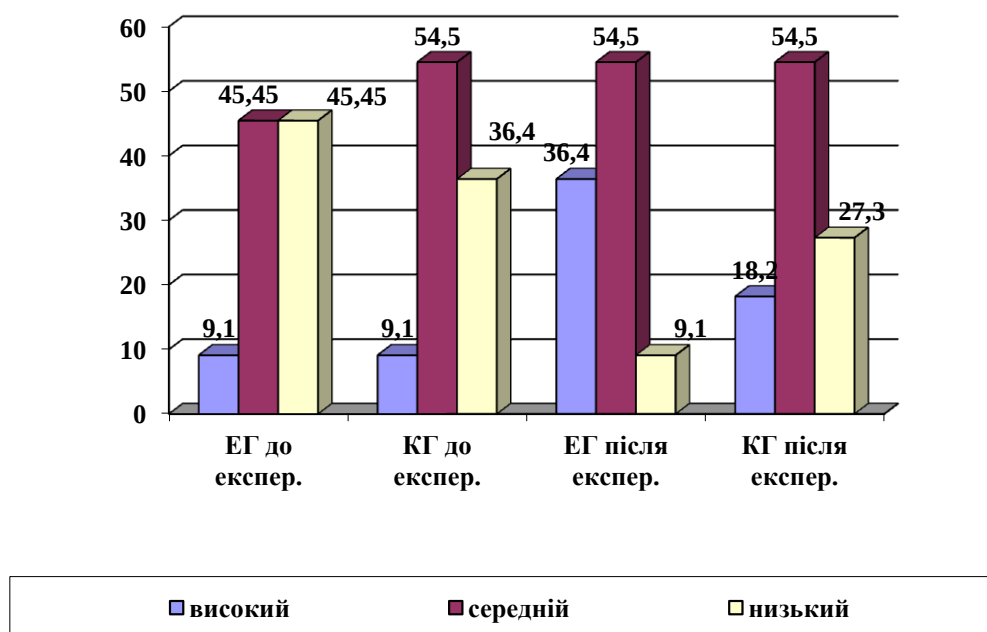

Рис. 3 Діаграма розподілу магістрантів контрольної та експериментальної груп за інтегральним показником рівня сформованості емоційного інтелекту (методика Н. Холла) на початку і після завершення експерименту

досягли високого рівня.

Отримані результати говорять про те, що рівень емоційного інтелекту магістрантів експериментальної групи перевищує рівень студентів контрольної групи: високий – 36,4% у студентів ЕГ (18,2% КГ), середній – 54,5% (54,5 % КГ), низький – 9,1 %, (27,3% КГ).

Таким чином, можна зробити висновки, що за методикою Н. Холла експериментально доведено доцільність впровадження психолого-педагогічних умов для формування емоційного інтелекту

майбутніх викладачів вищої освіти.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Попри численні спроби модернізації професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти, її слід визнати недостатньою для здійснення інноваційної педагогічної діяльності, зокрема в аспекті розвитку у магістрантів здатності самостійно вирішувати проблеми ідентифікації емоційних станів студентів та себе, розуміння їх намірів та мотивів, можливості конструктивного управління

такими станами в межах вирішення освітніх та життєвих завдань.

Було визначено, що емоційний інтелект майбутніх викладачів вищої школи – це особлива форма організації індивідуального емоційного досвіду викладача, яка реалізується у процесі науково-педагогічної діяльності у вигляді комплексу здатностей до розпізнавання і розуміння як власних емоцій, так і емоцій студентів і колег-викладачів та управління ними.

Було розроблено й обґрунтовано комплекс психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи, які забезпечують ефективний розвиток означеного феномену. Кожна з психолого-педагогічних умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які дозволили створити емоційно забарвлене освітнє середовище.

За допомогою експериментальної перевірки була доведена доцільність впровадження в реальний освітній процес підготовки майбутніх викладачів вищої школи комплексу психолого-педагогічних умов формування в них емоційного інтелекту. Аналіз отриманих результатів показав, що рівень емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи підвищився.

Крім того, проведене дослідження з формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи під час навчання в магістратурі ЗВО, дозволило сформулювати декілька рекомендацій викладачам, психологам, тим, хто зацікавлений у проведенні різного типу занять, заходів щодо розвитку або формування емоційного інтелекту у будь-кого, а саме:

1. Можна зазначити, що формування емоційного інтелекту повинно відбуватися за певною концепцією, а саме: з точки зору співвідношення зовнішніх умов (середовище, діяльність, процес навчання) і внутрішніх чинників (емоційні властивості, життєва позиція, компетентність у часі, тип мислення, суб'єктивність контролю, комунікативний потенціал, соціальна чуйність, мотивація

досягнень, асертивність поведінки тощо).

2. Одним із найефективніших методів, який можна застосовувати для формування креативності – є психологічний тренінг із формування емоційного інтелекту. Психологічний тренінг являє собою навчання за допомогою придбання і осмислення життєвого досвіду, змодельованого в груповій взаємодії людей. Спеціально підібраний набір вправ дозволяє учасникам тренінгу розвинути ті компетенції, якими вони володіють недостатньо.

3. Формування емоційного інтелекту повинно відбуватися за певними етапами:

1) Мотиваційно-ціннісний (етап усвідомлення) спрямований на формування готовності до пізнання світу, його закономірностей, самопізнання та вдосконалення емоційної компетентності та полягає в усвідомленні:

- впливу емоційної сфери на життєдіяльність, а самих емоційних переживань – як цінностей;

- важливості внутрішньої гармонії, психологічного благополуччя, здорових стосунків з іншими людьми для повноцінного життя;

- життєвих цінностей, пріоритетів, тобто головного і другорядного;

- відповідальності за власні емоційні переживання;

- власної базової життєвої позиції, життєвих переконань, внутрішніх настанов – як ресурсів вдосконалення емоційної компетентності;

- екзистенціальної цінності життя “тут і тепер”.

На цьому етапі відбувається формування образу емоційно-компетентної людини, а самооцінювання емоційних компетенцій допомагає визначити напрями власного розвитку. Без бажання бути емоційно зрілою і компетентною людиною “не працюють” навіть найкращі методики, що ґрунтуються на правильних принципах.

2) Пізнавальний. Надання й засвоєння інформації про внутрішній світ людини і місце емоцій та почуттів у ньому;

емоції, їхні види, функції, причини виникнення, особливості перебігу, рівні прояву; способи управління емоціями, вербальний і невербальний рівень висловлення емоцій, емоційні якості особистості.

3) Навчальний. Виконання вправ, спрямованих на усвідомлення цінностей, зміну обмежуючих стереотипів, набуття емоційних компетенцій в умовах тренінгового середовища.

4) Практичний. Реалізація набутих під час тренінгу компетенцій для запровадження змін у реальному житті.

5) Творчий. Творче застосування компетенцій в усталених ситуаціях і ситуаціях невизначеності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є дослідження щодо формування емоційного інтелекту у майбутніх провізорів.

Список літератури:

1. Андреев В. И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития / ред. В. И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий. – 2000. – 2-е изд. – С. 600

2. Андреева И. Н. Азбука эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург. – 2012. – С. 288

3. Бражнич О. Г. Педагогичні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи / О. Г. Бражнич // дис. канд. пед. наук. – Кривий Ріг. – 2001. – С. 238

4. Найн А. Я. Инновации в образовании / А. Я. Найн // Монография. – Челябинск: ИПР МО РФ. – 1998. – С. 288

5. Верітова О. С. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи в процесі магістерської підготовки / О. С. Верітова // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя. – 2019. – С. 235

6. Войціх І. В. Формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / І. В. Войціх // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький. – 2017. – С. 337

7. Волкова Н. П. Емоційний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує компетентність майбутнього вчителя в здійсненні професійно-педагогічної

комунікації / Н. П. Волкова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – редкол. Т. І. Сущенко та ін. – Запоріжжя. – 2007. – Вип. 41. – С. 388

8. Галіцан О. А. Формування педагогічної фасилітації майбутніх учителів у процесі навчання у вищому навчальному закладі / О. А. Галіцан // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – О. :. – 2010. – С. 278

9. Гапійчук І. М. Педагогічні умови емоційної взаємодії “викладач-студент” у процесі навчання у класичному університеті / І. М. Гапійчук // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Одеса. – 2003. – С. 280

10. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. / Г. Гарднер. – М. : Вильямс. – 2007. – С. 512

11. Дерев'янка С. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища / С. П. Дерев'янка // автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – Київ. – 2009. – С. 20

12. Зарицька В. В. Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності / В. В. Зарицька // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Психологія. – 2014. – Вип. 49. – С. 42–51

13. Лемберг Б. Эмоциональный интеллект: как разум общается с чувствами / Б. Лемберг / Вектор: СПб. –

2013. – С. 192

14. Матійків І. Емоційна компетентність як психологічний об'єкт виховання особистості майбутнього фахівця професій типу “людина людина” / І. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. – № 2. – С. 144–153

15. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності / І. М. Матійків // навч.-метод. посібник. – Київ: Педагогічна думка. – 2012. – С. 112

16. Тренінг “Емоційна компетентність” [електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1\(4\)2017-54-58.pdf](http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1(4)2017-54-58.pdf)

17. Тренінгове заняття з елементами арт-терапії “Розвиток емоційного інтелекту як основа психологічного комфорту у навчанні” [електронний ресурс] – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/treningove-zanyattya-z-elementami-art-terapi-rozvitok-emociynogo-intelektu-yak-osnova-psihologichnogo-komfortu-u-navchanni-8804.html>

18. Шумік І. В., Голубєва М. О. Психологічні умови формування свідомого вибору життєвого шляху старшокласниками/старшокласницями [електронний ресурс] / І. В. Шумік, М. О. Голубєва // Наукові записки НаУКМА. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2017. – Т. 199. – С. 74–78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2017_199_14

19. Хеміс Ч., Бояціс Р., Еліас М. Розвиток емоційного інтелекту / Ч. Хеміс, Р. Бояціс, М. Еліас. – Сан-Франциско: Джоссі. – Басс. – 2000

20. Купер Р. К., Саваф А. Керівник IQ: Емоційний інтелект у керівництві та організаціях / Р. К. Купер, А. Саваф. – Нью-Йорк: Гроссет-Путнум. – 1997. – С. 376

21. Дуглас А. Уайт, Метью Кіммонс Духовне виховання та розвиток емоційного інтелекту / А. Дуглас Уайт, Метью Кіммонс // Аналіз об'єднаного методистського духовенства в штаті Кентуккі. – Christian Education Journal. – 2019. – №16 (2). – С. 369–378

22. Розум, здатність людини до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів. Рівень розумового розвитку / Електронний тлумачний словник української мови [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eslovnyk.com/%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>

23. Гарднер Х. Множинні інтелекти / Х. Гарднер // теорія на практиці. – Нью-Йорк: Основні книги. – 1993. – С. 528

24. Карпова І. А., Мощанська Т. В., Мощанська Є. Ю. Розвиток емоційних та емпатійних навичок перекладачів: міждисциплінарний підхід [електронний ресурс] / І. А. Карпова, Т. В. Мощанська, Є. Ю. Мощанська // Наука для освіти сьогодні. – 2020. – Вип. 10. – № 2. – С. 37–55. – Режим доступу: DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2658-6762.2002.03>

25. Метьюз Г., Зайднер М., Робертс Р. Д. Емоційний інтелект / Г. Метьюз, М. Зайднер, Р. Д. Робертс // Наука та міф. Кембридж: MIT Press. – 2004

26. Майер Дж. Д., Саловей П. Емоційний інтелект та побудова та регуляція почуттів / Дж. Д. Майер, П. Саловей // Прикладна та превентивна психологія. – 1995. – Вип. 4. – С. 197–208

27. Майер Дж. Д., Саловей П. Інтелект емоційного інтелекту. / Дж. Д. Майер, П. Саловей // Інтелект. – Нью-Йорк 1993. – С. 433–442

28. Паркер Дж. Д. А., Саммерфельд Л. Дж., Хоган М. Дж., Маєскі С. А. Емоційний інтелект та академічний успіх: вивчення переходу від середньої школи до університету / Дж. Д. А. Паркер, Л. Дж. Саммерфельд, М. Дж. Хоган, С. А. Маєскі // Відмінності особистості та особистості. – 2004. – Вип. 36. – С. 72–163

29. Майбутнє робочих місць / Звіт 2020 [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

References:

1. Andreev, V. I. (2000), “Pedagogy”,

- Training course for creative self-development, Ed. VI Andreev, 2nd ed., Kazan: Center for Innovative Technologies, p. 600
2. Andreeva, I. N. (2012), "Alphabet of emotional intelligence", St. Petersburg: BHV-Petersburg, p. 288
3. Brazhnych, O. G. (2001), "Pedagogical conditions of differentiated learning of secondary school students", dis. cand. ped. Sciences, Kryvyi Rih, p. 238
4. Nine, A. Ya. (1998), "Innovations in education: a monograph", Chelyabinsk: IPR MO RF, p. 288
5. Veritova, O. S. (2019), "Development of emotional intelligence of future teachers of higher school in the process of master's training", dis. ... cand. ped. Sciences: 13.00.04, Theory and methods of professional education, Classic private university, Zaporozhye, p. 235
6. Wojciech, I. V. (2017), "Formation of emotional competence of future psychologists in the process of professional training", dis. ... cand. ped. sciences: 13.00.04, Theory and a technique of professional education, Khmelnytsky humanitarian and pedagogical academy, Khmelnytsky, p. 337
7. Volkova, N. P. (2007), "Emotional intelligence as an integral property that ensures the competence of the future teacher in the implementation of professional and pedagogical communication", Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches: coll. science. pr./redkol, THOSE. Sushchenko and others, Zaporozhye, issue. 41, p. 388
8. Galitsan, O. A. (2010), "Formation of pedagogical facilitation of future teachers in the process of education in higher education", dis. ... cand. ped. sciences: 13.00.04, Theory and methods of professional education, South Ukrainian State Pedagogical University named after KD Ushinsky, Odessa, p. 278
9. Gapiychuk, I. M. (2003), "Pedagogical conditions of emotional interaction "teacher-student" in the learning process at the classical university", dis. ... cand. ped. science: 13.00.04. Odessa, p. 280
10. Gardner, G. (2007), "The structure of the mind", the theory of multiple intelligences. Moscow: Williams, p. 512
11. Derevyanko, S. P. (2009), "Emotional intelligence as a factor of socio-psychological adaptation of the individual to the student environment", author. dis. ... cand. psychol, Science: 19.00.05, Kyiv, p. 20
12. Zarytska, V. V. (2014), "Emotional intelligence as a component of a person's readiness for professional activity. Bulletin of G. S. Skovoroda, Kharkiv National Pedagogical University, Psychology, vip. 49, pp. 42–51
13. Lemberg, B. (2013), "Emotional intelligence: how the mind communicates with the senses", Vector: SPB, p. 192
14. Matiykiv, I. (2013), "Emotional competence as a psychological object of education of the personality of the future specialist of professions such as "person to person"", Pedagogy and psychology of vocational education, no. 2, pp. 144–153
15. Matiykiv, I. M. (2012), "Training of emotional competence", teaching method. Manual, Kyiv: Pedagogical Thought, p.112
16. Training "Emotional competence", available at: [http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1\(4\)2017-54-58.pdf](http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1(4)2017-54-58.pdf)
17. "Training session with elements of art therapy "Development of emotional intelligence as a basis of psychological comfort in learning"", available at: <https://naurok.com.ua/treningove-zanyattya-z-elementami-art-terapi-rozvitok-emociynogo-intelektu-yak-osnova-psihologichnogo-komfort-u-navchanni-8804.html>
18. Shumik, I. V. (2017), "Psychological conditions of formation of conscious choice of a way of life by senior pupils / senior pupils", Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work, t. 199, pp. 74–78, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2017_199_14
19. Chemiss, C., Boyatzis, R., Elias, M. (2000), "Developments in emotional intelligence", San Francisco: Jossey, Bass

20. Cooper, R. K., Sawaf, A. (1997), "Executive JQ: Emotional intelligence in leadership and organizations", New York : Grosset, Putnum, p. 376
21. Douglas, A. White, Matthew Kimmons (2019), "Clergy Education and the Development of Emotional Intelligence", An analysis of united methodist clergy in Kentucky christian education journal, no. 16(2), pp.369–378
22. "Mind, human ability to think, especially to its higher theoretical levels. Level of mental development", Electronic explanatory dictionary of the Ukrainian language. available at: <https://eslovnyk.com/%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>
23. Gardner, H. (1993), "Multiple intelligences", The theory in practice, N.Y:Basic Books, p.528
24. Karpova. I. A., Moshchanskaya, T. V., Moshchanskaya, E. Y. (2020), "Development of interpreters' emotional and empathic skills", An interdisciplinary approach, Science for Education Today, vol. 10, no. 2, pp. 37–55 available at: DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2658-6762.2002.03>
25. Matthews, G., Roberts, R. D. Zeidner, M., (2004), "Emotional intelligence", Science and myth, Cambridge:MIT Press
26. Mayer, J. D., Salovey, P. (1995), "Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings", Applied and Preventive Psychology, issue.4. pp.197– 208
27. Mayer, J. D., Salovey, P. (1993), "The intelligence of emotional intelligence", Intelligence. N.Y. pp. 433–442
28. Parker, J. D. A. (2004), "Emotional intelligence and academic success", Examining the transition from high school to university, Personality and individual Differences, vol. 36, pp. 72–163
29. "The Future of Jobs", Report 2020, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

Стаття надійшла до редколегії 04.05.21